

Joanna Rutecka-Góra*
Sylwia Pieńkowska-
-Kamieniecka**

Dodatkowe zabezpieczenie emerytalne młodych Polaków

Supplementary old-age security of young Poles

The aim of the article is to assess the level of pension security and retirement readiness of young adults (under 30) in Poland. The forms of supplementary pension security used by young adults were analysed, and the level of their participation in supplementary pension plans was examined. Following the introduction, the first section presents the architecture of the old-age pension system in Poland. The second section focuses on young people's participation level in supplementary pension plans and their savings goals. The next section presents the results of the research on the financial goals and adequacy of respondents' retirement planning based on OECD/INFE survey data. The last part discusses and concludes the results of the study. The survey found that young adults are not taking enough action to reduce the expected retirement gap and are more likely to set financial goals and be more optimistic about their retirement planning than older adults. They are more likely to rely on their own savings and supplementary retirement security, which, however, is not supported by data on the level of participation in supplementary retirement plans. Only one in five young adults intends to continue working past retirement age.

DOI	https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2023.24
Słowa kluczowe	emerytura, dodatkowe plany emerytalne, indywidualne konta emerytalne, świadomość emerytalna, planowanie emerytalne
Keywords	retirement, supplementary old-age pension plans, individual retirement accounts, pension awareness, retirement planning
O autorkach	* doktor hab., prof. SGH, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Kolegium Analiz Ekonomicznych, Instytut Statystyki i Demografii • ✉ jrutec@sgh.waw.pl • https://orcid.org/0000-0002-2509-8599 ** doktor nauk ekonomicznych, adiunkt, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Katedra Finansów • ✉ sylwia.pienkowska@uwm.edu.pl • https://orcid.org/0000-0002-5818-2658

Artykuł został udostępniony na licencji Creative Commons – Uznanie Autorstwa 3.0 Polska (CC BY 3.0 PL).

Wstęp

Kolejne młode pokolenia Polaków są szczególnie narażone na ryzyko niedostatku dochodu w okresie starości ze względu na relatywnie niższe świadczenia z obowiązkowego systemu emerytalnego (przez cały okres aktywności zawodowej uczestniczą wyłącznie w „nowym” systemie)¹, krótsze okresy zatrudnienia związane z późnym wchodzeniem na rynek pracy², niskie wskaźniki

1 B. Więckowska, W. Bijak, *Wpływ zmiany systemowej na wysokość świadczeń emerytalnych w Polsce*, „Problemy Polityki Społecznej” 2009, nr 12, s. 183–201.

2 Ze względu m.in. na kontynuowanie edukacji, a także problem niewystarczającego doświadczenia zawodowego z punktu widzenia potencjalnych pracodawców. KPMG, *Wyzwania w zakresie aktywizacji zawodowej osób młodych. Analiza stanu obecnego i rekomendacje usprawnień*, Warszawa 2017, s. 12–13, <https://assets.kpmg>.

zatrudnienia³ i częstsze okresy świadczenia pracy na umowy cywilnoprawne⁴, które mogą nie rodzić obowiązku odprowadzania składek na ubezpieczenie społeczne. Ponieważ wysokość ich emerytury będzie zależeć od stanu ich indywidualnych kont emerytalnych⁵ oraz średniego dalszego (i coraz dłuższego⁶) trwania życia, ogromnego znaczenia nabiera kształtowanie wiedzy, postaw i zachowań finansowych młodych Polaków, w szczególności w obszarze zasad funkcjonowania systemu emerytalnego, podejmowania świadomych decyzji emerytalnych, długoterminowego planowania i przezorności emerytalnej⁷.

Planowanie emerytalne i jak najwcześniejsze rozpoczęcie oszczędzania na starość przynoszą wiele korzyści – dłuższy jest okres oszczędzania, w którym lokowane środki mogą zwiększać swoją wartość⁸ (np. ze względu na procent składany stosowany m.in. w przypadku lokat bankowych czy funduszy inwestycyjnych), oraz dłuższy jest horyzont czasowy, w którym w zależności od aktualnego wieku czy akceptowalnego poziomu ryzyka jest możliwa zmiana strategii inwestycyjnej.

Celem niniejszego artykułu jest ocena poziomu zabezpieczenia na starość i przygotowania emerytalnego osób młodych – za które w niniejszym opracowaniu przyjmuje się osoby w wieku do 30 lat – w Polsce. Przeanalizowano formy dodatkowego zabezpieczenia emerytalnego, z których korzystają młodzi dorośli, jak również zbadano poziom ich uczestnictwa w dodatkowych

com/content/dam/kpmg/pl/pdf/2017/02/pl-Raport-KPMG-Wyzwania-w-zakresie-aktywizacji-zawodowej-osob-mlodych.pdf [dostęp: 12 września 2023 r.].

- 3 P. Potocki, *Sytuacja osób młodych na rynku pracy w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Opinie i Ekspertyzy” 2021, nr 374, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6189/plik/oe-374.pdf> [dostęp: 12 września 2023 r.].
- 4 T. Chirkowska-Smolak, J. Grobelny, *Przemiany współczesnego rynku pracy – w stronę niepewności* [w:] *Człowiek na rynku pracy. Wyzwania i zagrożenia*, red. T. Chirkowska-Smolak, J. Grobelny, Wydawnictwo Libron, Kraków 2015, s. 10.
- 5 Stany indywidualnych kont emerytalnych zależą od wpłaconych składek, które są następnie waloryzowane (indywidualne konto ubezpieczonego i subkonto prowadzone przez ZUS) bądź inwestowane na rynku finansowym (składki przekazywane do otwartych funduszy emerytalnych, OFE). W przypadku osób pozostających w zatrudnieniu przed 1999 r., za które odprowadzano za te okresy składki na ubezpieczenie społeczne, saldo konta w ZUS jest powiększone o zwaloryzowany kapitał początkowy będący „rekompensatą” za składki opłacone w „starym” systemie.
- 6 Na podstawie komunikatu Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z marca 2023 r. średnie dalsze trwanie życia dla kobiet i mężczyzn w wieku 60 lat wyniosło 254,3 miesiąca i (mimo jego skrócenia w 2022 r. w stosunku do 2021 r. o 8,8 miesiąca, głównie na skutek pandemii) wydłużyło się o 15,4 miesiąca w porównaniu z danymi zawartymi w tablicach ogłoszonych w 2022 r. Zob. Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 27 marca 2023 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2023, poz. 298); Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 28 marca 2022 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2022, poz. 372); Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 25 marca 2021 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2021, poz. 307).
- 7 L. Foster, „I might not live that long!” *A study of Young Women's Pension Planning in the United Kingdom*, „Social Policy and Administration” 2012, t. 46, nr 7, s. 705–726, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2012.00854.x>.
- 8 C. Song, *Financial Illiteracy and Pension Contributions: A Field Experiment on Compound Interest in China*, „The Review of Financial Studies” 2020, t. 33, nr 2, s. 916–949, <https://doi.org/10.1093/rfs/hh074>.

planach emerytalnych. Ponadto poszukiwano odpowiedzi na pytania, jakie są najczęstsze motywy oszczędzania młodych Polaków, czy wyznaczają sobie cele finansowe oraz na ile pewni są tego, że odpowiednio przygotowują się finansowo na starość. Zdanie młodych respondentów w analizowanych obszarach porównano z opiniami osób ze starszych grup wiekowych. W ten sposób zbadano różnice w zakresie podejścia do oszczędzania i przygotowania finansowego na okres starości między pokoleniem⁹ osób starszych i pokoleniem osób młodszych. W badaniu skorzystano z danych Komisji Nadzoru Finansowego (KNF), Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), a także instytucji finansowych i podmiotów funkcjonujących na rynku emerytalnym w Polsce.

Dodatkowy system zabezpieczenia na starość w Polsce

System zabezpieczenia emerytalnego w Polsce składa się z kilku elementów¹⁰. Pierwszy to obowiązkowy niefinansowy system o zdefiniowanej składce (ang. *nonfinancial defined contribution*,

9 Termin „pokolenie” jest kategorią definiowaną według różnych kryteriów, niejednorodną, a nawet „problematiczną”. A. Artwińska, A. Mrozik, *O pokoleniach z perspektywy niemieckiej*, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, s. 253–263, <https://doi.org/10.18318/td.2016.1.16>. W swoich pracach o pokoleniu K. Mannheim koncentruje się na jego trzech wymiarach, tj. biologicznym, społecznym i kulturowym. Stwierdza, że pokolenie tworzą osoby urodzone w danym okresie historycznym, które są świadkami zachodzących w nim wydarzeń społecznych i kulturalnych oraz są świadome zdobywania podobnych doświadczeń w okresie formacyjnym, wywierającym wpływ na ich dalsze życie. K. Mannheim, *Problem pokoleń*, tłum. A. Mizińska-Kleczkowska, „Colloquia Communia” 1992/1993, nr 1/12, s. 136–169. Zob. również A. Barczykowska, K. Pawełek, *Pokolenia wobec pandemii COVID-19*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2021, t. 40, nr 4, s. 28, <https://doi.org/10.17951/Irp.2021.40.4.25-42>. Członkowie danego pokolenia identyfikują się z nim i mają poczucie odmienności od innych pokoleń. Z socjologicznej perspektywy pokolenie nie jest wyłącznie określonym zbiorem tzw. kohort urodzeniowych (osób pogrupowanych według wieku biologicznego), ale grupą współczesnych sobie osób, które łączy poczucie przynależności do danego pokolenia. I. Diepstraten, P. Ester, H. Vinken, *Talkin’ Bout My Generation. Ego and Alter Images of Generations in the Netherland. The Netherlands*, „Journal of Social Science” 1999, t. 35, nr 2, s. 91–109, <http://henkvinken.nl/wp-content/uploads/2019/09/talkingaboutmygeneration.pdf> [dostęp: 12 września 2023 r.]. Jako część populacji można zatem wyróżnić pokolenia, które tworzą grupy „młodsze” i „starsze”. Różni je nie tylko wiek biologiczny, lecz także postawy, wartości, poglądy, sposób życia, odmienne doświadczenia i perspektywy życiowe (hasło: *Pokolenie*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pokolenie;3959194> [dostęp: 12 września 2023 r.]). Dotyczy to również planów związanych z emeryturą i przygotowaniem finansowym na okres starości. R. Yao, G. Cheng, *Millennials’ Retirement Saving Behavior: Account Ownership and Balance*, „Family and Consumer Sciences Research Journal” 2017, t. 46, nr 2, s. 110–128, <https://doi.org/10.1111/fcsr.12241>; X. Xie, M. Osińska, M. Szczepaniak, *Do Young Generations Save for Retirement? Ensuring Financial Security of Gen Z and Gen Y*, „Journal of Policy Modeling” 2023, t. 45, nr 3, s. 644–668, <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2023.05.003>; A. Cwynar, *Financial Literacy, Behaviour and Well-Being of Millennials in Poland Compared to Previous Generations: The Insights from Three Large-Scale Surveys*, „Review of Economic Perspectives” 2020, t. 20, nr 3, s. 289–335, <https://doi.org/10.2478/revecp-2020-0015>.

10 System emerytalny w Polsce składa się generalnie z trzech głównych komponentów – dwóch tworzących zabezpieczenie bazowe (element repartycyjny i kapitałowy), do których odnosi się także gwarancja emerytury w wysokości co najmniej minimalnej, oraz trzeciego obejmującego wszystkie dodatkowe plany emerytalne, zarówno grupowe (pracownicze), jak i indywidualne. Warto zwrócić uwagę, że aktualna architektura systemu

NDC¹¹) zarządzany przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS), drugi – finansowy system o zdefiniowanej składce (ang. *funded defined contribution*, FDC), który tworzą otwarte fundusze emerytalne (OFE) wraz z zarządzającymi nimi powszechnymi towarzystwami emerytalnymi (PTE), trzeci natomiast to indywidualne i pracownicze dodatkowe plany emerytalne zarządzane przez różne instytucje finansowe. W ciągu ponad 20 lat funkcjonowania zreformowanego systemu emerytalnego (działającego od 1999 r.) podlegał on istotnym zmianom¹², również w zakresie dodatkowych planów emerytalnych. Aktualną architekturę systemu emerytalnego w Polsce przedstawiono w tabeli 1.

Dodatkowy system emerytalny w Polsce obejmował początkowo wyłącznie funkcjonujące od 1999 r. pracownicze programy emerytalne (PPE)¹³, organizowane z inicjatywy pracodawcy i przez niego finansowane (pracodawca finansuje składkę podstawową, pracownik może natomiast wpłacać składkę dodatkową). O wyższy standard życia w okresie starości ubezpieczeni mieli zadbać sami przez wydłużenie aktywności zawodowej albo oszczędzanie dodatkowych środków w trakcie tej aktywności, przy znacznym udziale właśnie pracodawcy. Po pięciu latach funkcjonowania PPE okazało się jednak, że uczestniczy w nich jedynie niecałe 130 tys. osób, zatrudnionych głównie w dużych przedsiębiorstwach¹⁴. W konsekwencji podjęto decyzję o stworzeniu rozwiązań umożliwiających dodatkowe oszczędzanie na emeryturę osobom indywidualnym, bez zaangażowania pracodawcy i z pełną inicjatywą po stronie samych zainteresowanych.

Ustawą z dnia 20 kwietnia 2004 r.¹⁵ wprowadzono indywidualne konta emerytalne (IKE), które mogły być oferowane w formie funduszu inwestycyjnego, ubezpieczenia na życie z ubez-

nie odpowiada ani pierwszej trójfilarowej, ani kolejnej – pięcioletniej modelowej konstrukcji systemu emerytalnego proponowanej przez Bank Światowy. Szerzej: J. Owczarek, *Druga fala reform emerytalnych w świetle zmodyfikowanej wielofilarowej koncepcji Banku Światowego*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2011, nr 1(10), s. 34–55, <http://hdl.handle.net/20.500.12182/944> [dostęp: 12 września 2023 r.]. Niektórzy autorzy uważają, że w Polsce występuje tzw. filar zerowy, a w nim m.in. emerytura minimalna (zob. F. Chybalski, *Skuteczność i efektywność systemu emerytalnego. Koncepcja analizy i próba pomiaru*, „Zeszyty Naukowe” 2012, nr 1111, s. 36), ale autorki nie przychylają się do tego poglądu, gdyż emerytura minimalna nie jest odrębnym i niezależnym od innych elementów świadczeniem, lecz gwarancją odnoszącą się do łącznej wysokości świadczenia z systemu bazowego (repartycyjnego i kapitałowego).

- 11 Szerzej: M. Góra, E. Palmer, *NDC: The Generic Old-Age Pension Scheme [w]: Progress and Challenges of Non-financial Defined Contribution Pension Schemes*, t. 1, *Addressing Marginalization, Polarization, and the Labor Market*, red. R. Holzmann, E. Palmer, R. Palacios, S. Sacchi, World Bank, Washington, https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1453-2_ch8.
- 12 Zob. M. Szczepański *et al.*, *Poland: A Pension System under Constant (re)Construction [w]: The Evolution of Supplementary Pensions. 25 Years of Pension Reform*, red. J. Kolaczowski, M. Maher, Y. Stevens, J. Werbrout, Edward Elgar Publishing, London 2023, s. 229–256, <https://doi.org/10.4337/9781800372986.00017>. Od 2019 r. w trzeciej warstwie funkcjonują też pracownicze plany kapitałowe (PPK), wprowadzone ustawą z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. 2023, poz. 46), obowiązkowo tworzone przez pracodawców i obejmujące pracowników na zasadzie automatycznego zapisu.
- 13 Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o pracowniczych programach emerytalnych (t.j. Dz.U. 2021, poz. 2139).
- 14 Komisja Nadzoru Finansowego, *Pracownicze programy emerytalne w 2012 roku*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2013.
- 15 Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontach emerytalnych (Dz.U. nr 116, poz. 1205, w pierwotnej wersji).

Tabela 1. Architektura systemu emerytalnego w Polsce (stan na 31 sierpnia 2023 r.)*

Element systemu	Charakter systemu	Zasada przystąpienia	Elementy składowe	Zarządzanie
Niefinansowy system o zdefiniowanej składce (NDC)	Bazowy	Obowiązkowy	Indywidualne konto ubezpieczonego + subkonto ubezpieczonego Składki są przekazywane do funduszu emerytalnego w ramach Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (FUS)	Publiczne (ZUS)
Kapitałowy system o zdefiniowanej składce (FDC)	Bazowy	Dobrowolny**	Rachunek w otwartym funduszu emerytalnym (OFE)	Prywatne (PTE)
Dodatkowy system kapitałowy o zdefiniowanej składce (FDC)	Uzupełniający	Dobrowolny/ automatyczny zapis (PPK)	Pracownicze programy emerytalne (PPE) Indywidualne konta emerytalne (IKE) Indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego (IKZE) Pracownicze plany kapitałowe (PPK)	Prywatne (różne instytucje finansowe)

* Ustawą z dnia 7 lipca 2023 r. o ogólnopolskim indywidualnym produkcie emerytalnym (Dz.U. 2023, poz. 1843) wprowadzono nową formę dobrowolnego oszczędzania na starość – ogólnopolski indywidualny produkt emerytalny (OIPE).

** Ubezpieczony może zdecydować o przekazywaniu części obowiązkowej składki emerytalnej (2,92 p.p.) na rachunek w OFE. Opcją domyślną jest przekazywanie całości obowiązkowej składki emerytalnej do systemu niefinansowego zarządzanego przez ZUS.

Źródło: opracowanie własne.

pieczeniowym funduszem kapitałowym, rachunku bankowego czy rachunku papierów wartościowych w domu maklerskim. Kilka lat później (od 2012 r.) umożliwiono również zawarcie umowy o prowadzenie IKE z dobrowolnym funduszem emerytalnym (DFE). Ponieważ także tego rodzaju plany nie zyskały szerokiego zainteresowania polskiego społeczeństwa, pomimo zachęty podatkowej w formie zwolnienia z podatku od dochodów kapitałowych (tzw. podatku Belki), od 2012 r. przy okazji istotnej korekty systemu bazowego¹⁶ wprowadzono nową instytucjonalną formę dodatkowego oszczędzania na starość, tj. indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego (IKZE)¹⁷. Nowe plany zaoferowano w tych samych formach produktowych, przy czym towarzyszyła im większa zachęta podatkowa, tj. możliwość odliczenia wpłaty od podstawy opodatkowania i pobranie zredukowanego podatku dochodowego od zgromadzonych środków na etapie ich wypłaty¹⁸.

Pomimo dość dynamicznego wzrostu liczby indywidualnych planów emerytalnych, zwłaszcza w pierwszych latach od ich wprowadzenia, na koniec 2017 r. na rynku funkcjonowało 951,5 tys.

16 Zdecydowano wówczas o przekazaniu ponad połowy środków z OFE do FUS oraz zniesiono obowiązek uczestnictwa w otwartych funduszach emerytalnych, czym zrobiono decydujący krok w kierunku likwidacji kapitałowej części bazowego systemu emerytalnego w Polsce.

17 Na mocy ustawy z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. nr 75, poz. 398), która wprowadziła zmiany do ustawy o indywidualnych kontach emerytalnych.

18 Zredukowany podatek został wprowadzony w 2014 r. na podstawie ustawy z dnia 6 grudnia 2013 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z określeniem zasad wypłaty emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych (Dz.U. 2013, poz. 1717).

kont IKE i 691 tys. kont IKZE, których posiadaczami było jedynie odpowiednio 5,8% i 4,2% osób aktywnych zawodowo¹⁹. Gdy dynamika wzrostu liczby kont emerytalnych znacznie wyhamowała, zdecydowano o wprowadzeniu kolejnego rodzaju planów – tym razem tworzonych obowiązkowo przez pracodawcę i wykorzystujących mechanizm automatycznego zapisu.

Od połowy 2019 r. rozpoczęto proces wprowadzania pracowniczych planów kapitałowych (PPK), które były początkowo tworzone przez pracodawców zatrudniających powyżej 250 osób, w kolejnych odstępach półrocznych obejmowały następne grupy podmiotów, a od 2021 r. – wszystkie przedsiębiorstwa zatrudniające pracowników²⁰. Rozwiązanie to z jednej strony jest obowiązkowe ze względu na konieczność tworzenia planu przez pracodawcę i automatyczny zapis (ang. *auto-enrolment*) do niego pracownika (w wieku 18–55 lat), z drugiej strony z punktu widzenia indywidualnego uczestnika jest dobrowolne, gdyż może on w dowolnym momencie wystąpić z programu na swój wniosek. Plany te charakteryzują się ponadto największymi korzyściami dla oszczędzającego w porównaniu ze wszystkimi wymienionymi wcześniej rozwiązaniami, gdyż składka płacona przez pracownika jest obowiązkowo uzupełniana składką pracodawcy (ang. *matching contribution*), a dodatkowo występują regularne dopłaty z budżetu państwa oraz zwolnienie z podatku od dochodów kapitałowych. Pracownicze plany kapitałowe mają formę funduszy zdefiniowanej daty (ang. *target date funds*)²¹, którymi zarządzają towarzystwa funduszy inwestycyjnych oraz zakłady ubezpieczeń na życie.

Dodatkowy system emerytalny w Polsce jest obecnie bardzo skomplikowany. Funkcjonuje w nim wiele form instytucjonalnych, zarówno grupowych, jak i indywidualnych, które są ponadto oferowane w odmiennych formach produktowych. Może to powodować znaczne trudności z wyborem planu i produktu przez indywidualnych oszczędzających²². Problem dużego skomplikowania pogłębiają także różne zasady finansowania składek, limity wpłat oraz odmienne zachęty i reżimy podatkowe²³ stosowane w poszczególnych rodzajach planów.

19 Komisja Nadzoru Finansowego, *Indywidualne konta emerytalne oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego w 2017 roku*, Warszawa 2018.

20 Pracodawca może zwolnić się z obowiązku utworzenia PPK, jeśli oferuje pracownikom PPE. Takie rozwiązanie spowodowało znaczny wzrost liczby PPE w 2019 i 2020 r.

21 Oznacza to, że składka pracownika jest lokowana w jednostkach funduszu o horyzoncie inwestycyjnym (zdefiniowanej dacie) najbliższym momentowi, w którym oszczędzający osiągnie minimalny wiek emerytalny.

22 Szerzej zob. J. Rutecka-Góra *et al.*, *Zrozumiałość, przejrzystość i efektywność indywidualnych produktów emerytalnych w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2020; S. Pieńkowska-Kamieniecka, J. Rutecka-Góra, P. Kowalczyk-Rólczyńska, M. Hadryan, *Readability, Efficiency and Costliness of Individual Retirement Products in Poland*, „Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy” 2021, t. 16, nr 1, s. 45–74, <https://doi.org/10.24136/eq.2021.002>.

23 W PPE, PPK i IKE jest stosowany model opodatkowania składek z jednoczesnym zwolnieniem z opodatkowania zysków z inwestycji oraz wypłacanych świadczeń (model TEE, ang. *Taxed-Exempt-Exempt*). Z kolei w IKZE jest możliwe odliczanie składki od podstawy opodatkowania, zyski nie są opodatkowane, a niższy niż standardowy podatek (10%) jest potrącany od wypłacanego świadczenia (model EET, ang. *Exempt-Exempt-Taxed*). Ulgi podatkowe wprowadza się w celu zachęcenia do oszczędzania osób o niskich i średnich dochodach, ograniczenia zjawiska krótkowzroczności (ang. *myopia*, brak zdolności przewidywania, nastawienie na to, co przyniesie najbliższy czas), a także wyrobienia nawyku planowania i długoterminowego oszczędzania, co jest szczególnie istotne w przypadku osób młodych. Grupa osób młodych, dopiero rozpoczynających

Niejednorodne są także zasady i formy wypłaty dodatkowych środków emerytalnych. Można zatem stwierdzić, że poziom skomplikowania systemu nie wydaje się dostosowany do poziomu wiedzy finansowej ani kompetencji finansowych Polaków²⁴. Jest to istotne zwłaszcza w przypadku osób młodych, nieposiadających jeszcze doświadczenia w inwestowaniu i oszczędzaniu na rynku finansowym.

W literaturze wskazuje się, że o emeryturze zdecydowanie mniej myślą osoby młode, które przed osiągnięciem 30. roku życia planowanie emerytalne często uważają za zbędne i niepotrzebne²⁵. Potrzeba zaspokojenia bieżących potrzeb, przy skłonności do nadmiernego i nieuzasadnionego wydatkowania środków, najczęściej jest zaspokajana kosztem oszczędności emerytalnych²⁶. Tymczasem świadomość konsekwencji takich decyzji w przyszłości okazuje się niska²⁷. Osoby młode mogą wykazywać zatem inne postawy względem konsumpcji i oszczędzania niż osoby starsze. Należy mieć przy tym na względzie inne uwarunkowania – zarówno ekonomiczne, jak i finansowe – oraz zmiany systemowe, również w systemie emerytalnym, kształtujące rzeczywistość, w której oba pokolenia się wychowywały, wkraczały w dorosłość i wchodziły na rynek pracy. Niemniej w obu przypadkach mowa o indywidualnych wyborach osób dokonywanych na określonych etapach życia i ukierunkowanych na przyszłość (zatem i w obszarze zabezpieczenia emerytalnego), które można odnieść do modelu cyklu życia rozwiniętego przez F. Modiglianiego oraz hipotezy dochodu permanentnego M. Friedmana, powstałych w latach 50. XX w. Te tzw. nowoczesne teorie konsumpcji w swoich podstawowych założeniach różnią się głównie tym, że w teorii cyklu życia położono nacisk na naturalne wahania dochodów w różnych okresach życia²⁸, natomiast w modelu M. Friedmana – w całym (nieokreślonym) horyzoncie czasowym²⁹. Nie należy kwestionować poglądu – i raczej się tego nie robi – że ludzie powinni planować swoją konsumpcję, oszczędności i sytuację finansową na emeryturze. Jednakże ponieważ wybory

karierę zawodową to zwykle jednocześnie osoby o niższych dochodach, co znacznie ogranicza ich możliwości oszczędzania. W przypadku tych osób występuje dodatkowo czynnik preferowania bieżącej konsumpcji (także z uwagi na stosunkowo wysokie potrzeby) oraz brak świadomości i „wyobraźni” emerytalnej.

- 24 Szerzej zob. OECD, *OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies*, OECD Publishing, Paris 2016; J. Rutecka-Góra *et al.*, *op. cit.*
- 25 M. Kotecha, R. Kinsella, S. Arthur, *Research on Predictions of Income in Retirement*, „DWP Working Paper” 2010, nr 87; M. Bryan, J. Lloyd, *Who Saves for Retirement? 2: Eligible Non Savers*, Institute for Social and Economic Research, London 2014.
- 26 D. Quilgars, A. Jones, D. Abbott, *Does Difference Make a Difference in Financial Planning for Risk?*, „Social Policy and Administration” 2008, t. 42, nr 6, s. 576–592, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2008.00625.x>.
- 27 L. Foster, *op. cit.*, s. 705–726.
- 28 Jednostka w cyklu życia dąży do utrzymania dochodu na stałym poziomie oraz wyrównania konsumpcji. Decyzje jednostki w zakresie konsumpcji są podejmowane na podstawie wielkości jej dochodu w okresie aktywności zawodowej i długości jej przewidywanego dalszego życia na emeryturze.
- 29 A. Ando, F. Modigliani, *The „Life Cycle” Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests*, „The American Economic Review” 1963, t. 53, nr 1, cz. 1, s. 55–84; F. Modigliani, *The Life Cycle Hypothesis of Saving, The Demand for Wealth and the Supply of Capital*, „Social Research” 1966, t. 33, nr 2 [Essays in Economic Theory in Honor of Adolph Lowe and Hans Neisser], s. 160–217; M.A. Friedman, *Theory of Consumption Function*. Princeton, Princeton University Press, New York 1957.

w warunkach niepewności są skomplikowane, a jednostki – jak wskazuje R.H. Thaler³⁰ – są quasi-racjonalne i emocjonalne, nawet jeśli wiedzą, co jest dla nich najlepsze, nie zawsze podejmują racjonalne decyzje. Ekonomiści behawioralni wskazują, że nawet najlepsza komunikacja i edukacja nie przyniosą rezultatu w postaci dobrego przygotowania emerytalnego, ponieważ większość ludzi nie potrafi zbudować swojego planu emerytalnego. W przypadku zarówno osób młodszych, jak i starszych uwidacznia się niespójność czasowa w zakresie decyzji emerytalnych. Osoby młode wierzą, że będą w stanie, a nawet będą chciały pracować dłużej, aby uzupełnić ewentualne niewystarczające oszczędności i dochody w okresie starości. Osoby starsze z kolei zapewne żałują bądź będą żałowały, że nie oszczędzały wystarczająco lub więcej, kiedy były młodsze, bo wcześniej (a nie później) chciałyby przejść na emeryturę³¹. Stąd nastąpił zwrot od koncepcji *homo economicus* w kierunku koncepcji *homo sapiens* i pojawiła się potrzeba zastosowania opcji domyślnych w systemach emerytalnych³², m.in. w zakresie włączenia do programu, opcji inwestycyjnych czy wysokości stopy składki odprowadzanej do planu³³. Rolą perspektywy behawioralnej (w ramach ekonomii behawioralnej) jest pomoc jednostkom w znalezieniu się w korzystniejszym położeniu finansowym, czyniąc lepszym opis ich zachowań w cyklu życia. Stąd można stwierdzić, że wspomniane koncepcje konsumpcji i oszczędzania się uzupełniają.

Poziom uczestnictwa osób młodych w dodatkowych planach emerytalnych

Zgodnie z danymi KNF na koniec 2022 r. oszczędzający na IKE to niemal w równym stopniu kobiety i mężczyźni (odpowiednio 51,2% i 48,8%), przy czym istotnym kryterium różnicującym jest wiek – najwięcej bowiem kont jest prowadzonych dla osób zbliżających się do wieku emerytalnego lub już będących w wieku emerytalnym. Relatywnie niskim wskaźnikiem uczestnictwa charakteryzują się natomiast osoby młode, które posiadają jedynie 5,6% ogółu kont. Sytuacja wygląda bardzo podobnie w przypadku IKZE – 48,2% posiadaczy tych kont to kobiety, a 51,8% to mężczyźni – w przypadku których na koniec 2022 r. jedynie 4,8% kont było prowadzonych dla osób w wieku do 30 lat³⁴. Zmiany w strukturze wiekowej i według płci osób oszczędzających na IKE i IKZE w latach 2012–2022 zostały przedstawione na wykresach 1 i 2.

Bardzo niski udział oszczędzających (zarówno kobiet, jak i mężczyzn) w wieku do 30 lat w obu formach dodatkowych planów emerytalnych utrzymuje się w całym analizowanym okre-

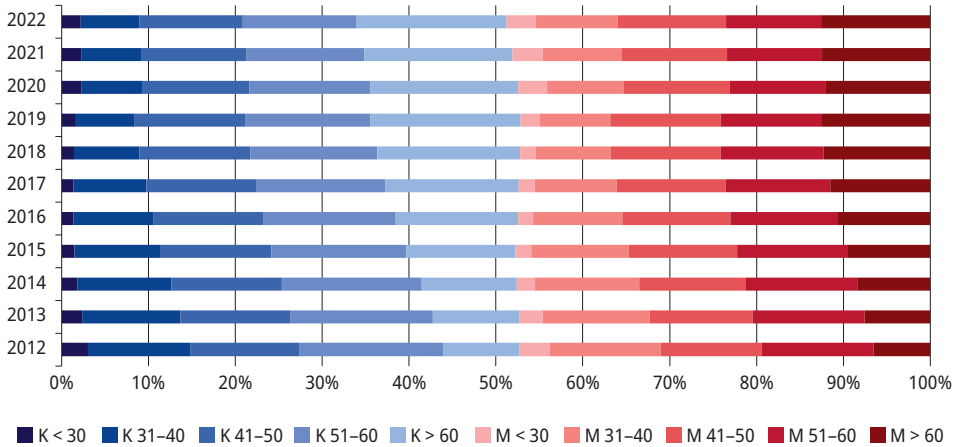
30 R.H. Thaler, *From Homo Economicus to Homo Sapiens*, „Journal of Economic Perspectives” 2000, t. 14, nr 1, s. 133–141, <https://doi.org/10.1257/jep.14.1.133>.

31 D. Blake, *Nudges and Networks: How to Use Behavioural Economics to Improve the Life Cycle Savings-Consumption Balance*, „Journal of Risk and Financial Management” 2017, t. 15, nr 5, <https://doi.org/10.3390/jrfm15050217>.

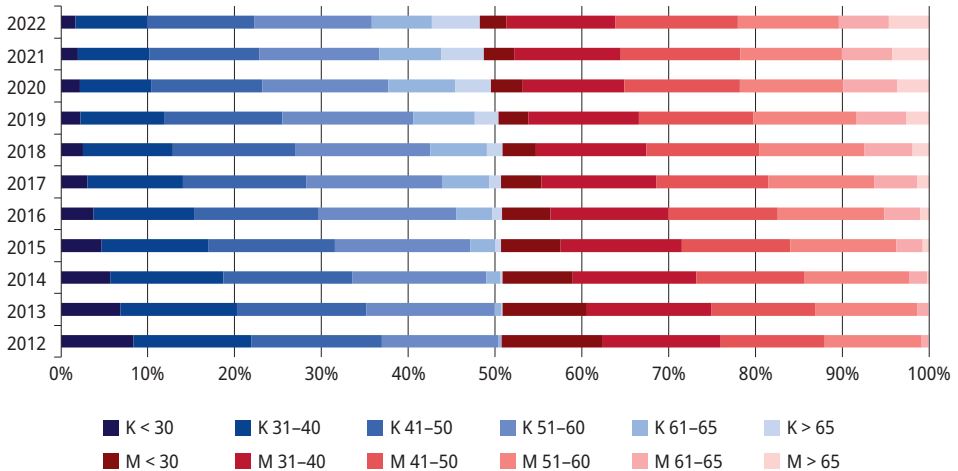
32 R.H. Thaler, *op. cit.*

33 R.H. Thaler, S. Benartzi, *Save More Tomorrow™: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving*, „Journal of Political Economy” 2004, t. 112, nr S1, s. S164–S187, <https://doi.org/10.1086/380085>.

34 Komisja Nadzoru Finansowego, *Informacje o IKE według stanu na 31 grudnia 2022 roku*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2023; Komisja Nadzoru Finansowego, *Informacje o IKZE według stanu na 31 grudnia 2022 roku*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2023.

Wykres 1. Struktura oszczędzających na IKE według wieku i płci w latach 2012–2022

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komisji Nadzoru Finansowego (KNF).

Wykres 2. Struktura oszczędzających na IKZE według płci i wieku w latach 2012–2022

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KNF.

się, tj. od początku funkcjonowania tych programów. Dodatkowo w przypadku IKZE można zauważyć znaczny spadek udziału osób młodych w grupie oszczędzających – z 19,9% do 4,8% w okresie od 2012 do 2022 r. Jednocześnie zwiększył się odsetek najstarszych oszczędzających w wieku powyżej 60 lat – odpowiednio z 15,3% do 29,8% w IKE oraz z 1,3% do 15,9% w IKZE. O ile druga zmiana może wynikać z przesunięcia się dotychczasowych oszczędzających do starszej

grupy wiekowej, o tyle pierwsza świadczy o malejącej atrakcyjności tego rozwiązania dla osób najmłodszych, zwłaszcza że spadki dotyczą nie tylko udziału procentowego, lecz także liczby IKZE należących do osób w wieku do 30 lat. Niski poziom uczestnictwa młodych osób może także być efektem braku odpowiedniej akcji informacyjnej i niedostatecznej świadomości emerytalnej. Jeśli zatem celem wprowadzenia zachęt podatkowych było zachęcenie do oszczędzania osób młodych, to stosowane obecnie rozwiązania w postaci IKE i IKZE nie wydają się go skutecznie realizować.

Młode osoby, które zdecydowały się odkładać na emeryturę z wykorzystaniem IKE i IKZE, wybierają głównie oszczędzanie w formie funduszy inwestycyjnych zarządzanych przez towarzystwa funduszy inwestycyjnych (TFI). Co ciekawe, drugim wyborem nie są grupowe ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym (UFK) oferowane przez zakłady ubezpieczeń na życie (ZU)³⁵, lecz rachunki papierów wartościowych w domach maklerskich (DM). Widać także istotne różnice w popularności tych produktów między młodymi kobietami i mężczyznami (wykresy 3 i 4): IKE w TFI wybiera 69,8% młodych kobiet oraz 59,1% młodych mężczyzn, a IKZE w TFI – 45,7% kobiet oraz 38% mężczyzn. Oszczędzanie przez zakup papierów wartościowych w domu maklerskim wybrało natomiast 30,5% młodych mężczyzn posiadających IKE i 15,7% kobiet oraz 37,6% młodych mężczyzn mających IKZE i 20,2% kobiet.

Wybór powyższych form oszczędzania może wynikać z długiego horyzontu czasowego i większej skłonności do ryzyka osób młodych, które się na takie zabezpieczenie emerytalne zdecydowały. Z powodu braku danych trudno natomiast ocenić wpływ takich czynników, jak dotychczasowe doświadczenie na rynku finansowym czy poziom wiedzy i kompetencji finansowych młodych osób, które rozpoczęły dodatkowe oszczędzanie na emeryturę już w pierwszych latach swojej aktywności zawodowej.

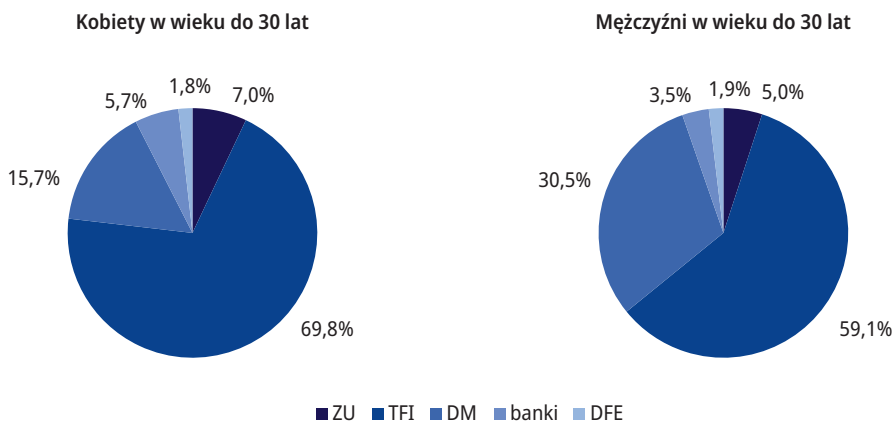
W grupowych planach oszczędzania na starość organizowanych przez pracodawcę poziom uczestnictwa młodych dorosłych zależy od wprowadzonych zasad przystępowania do programów. W pracowniczych planach kapitałowych, w których funkcjonuje quasi-obowiązkowe uczestnictwo pracowników, średni wiek uczestnika na koniec 2022 r. wynosił 39 lat. Osoby w wieku 18–29 lat stanowiły natomiast 21,64% ogółu oszczędzających w PPK³⁶. Brak jest jednak bardziej szczegółowych danych o uczestnictwie osób młodych we wspomnianych programach³⁷. Z kolei w drugiej formie planów pracowniczych tworzonych przez pracodawcę (PPE) brak jest nawet bardzo ogólnych oficjalnych danych o strukturze uczestników według wieku i płci.

35 Jest to o tyle zaskakujące, że w przypadku ogółu oszczędzających na IKE i IKZE drugim wyborem są ubezpieczeniowe fundusze kapitałowe, natomiast rachunki papierów wartościowych w domu maklerskim są wyborem trzecim (IKE) lub czwartym (IKZE).

36 PFR Portal PPK, „Biuletyn Miesięczny Pracowniczych Planów Kapitałowych” 2022, nr 1(3), <https://www.mojppk.pl/pliki/repozytorium-plikow/materialy-do-pobrania/pdf/Biuletyn-PPK-01-2022.pdf> [dostęp: 13 września 2023 r.]; PFR Portal PPK, „Biuletyn Miesięczny Pracowniczych Planów Kapitałowych” 2023, nr 1(15), <https://www.mojppk.pl/pliki/repozytorium-plikow/materialy-do-pobrania/pdf/Biuletyn-PPK-1-2023.pdf> [dostęp: 13 września 2023 r.].

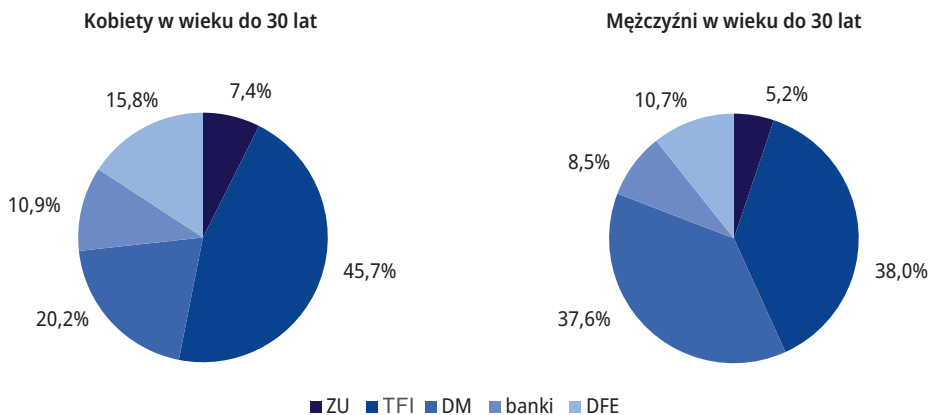
37 Przykładowo danych o strukturze uczestników PPK według płci w poszczególnych przedziałach wiekowych, wysokości średnich wpłat i wielkości aktywów zgromadzonych przez osoby z różnych grup wiekowych w poszczególnych instytucjach zarządzających PPK.

Wykres 3. Struktura posiadaczy IKE w wieku do 30 lat według płci i rodzaju instytucji finansowej w 2022 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: KNF, *Informacje o IKE według stanu na 31 grudnia 2022 roku*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2023.

Wykres 4. Struktura posiadaczy IKZE w wieku do 30 lat według płci i rodzaju instytucji finansowej w 2022 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: KNF, *Informacje...*

Na przestrzeni ostatnich lat można zauważyć malejący odsetek osób wydających wszystkie środki finansowe na bieżącą konsumpcję i rosnący odsetek tych, które oszczędzają systematycznie lub od czasu do czasu. Również okres pandemii miał wyraźny wpływ na zachowania oszczędnościowe Polaków. W 2022 r. odsetek tych, którzy wydają wszystko na bieżące potrzeby,

spadł o 23% i osiągnął najniższy poziom na przestrzeni ostatnich 14 lat. Jednocześnie pierwszy raz od co najmniej 2008 r. procent osób regularnie oszczędzających przewyższył odsetek osób wydających wszystkie pieniądze na zaspokojenie bieżących potrzeb i wyniósł 40% (tj. o 22% więcej niż w 2021 r.)³⁸.

Najczęstszym powodem nieodkładania pieniędzy są nadal zbyt niskie dochody (65% ankietowanych ogółem), przy czym kobiety wskazują ten powód znacznie częściej (73%) niż mężczyźni (58%). Mężczyźni częściej niż kobiety twierdzą, że nie odkładają, gdyż nie są pewni przyszłości swojej i świata (21% mężczyzn vs 11% kobiet), nie mają na co oszczędzać (14% vs 4% kobiet) lub nie wiedzą, jak oszczędzać (7% vs 4% kobiet)³⁹.

Najpopularniejszym celem oszczędzania jest odkładanie na „czarną godzinę” (61% respondentów). Tylko co czwarty Polak oszczędza na emeryturę i jedynie 5% Polaków deklaruje zakup dodatkowego ubezpieczenia emerytalnego⁴⁰ (wykres 5).

Wykres 5. Cele oszczędzania Polaków

Źródło: K. Sekścińska, *Postawy Polaków wobec finansów 2022. Raport z badania ilościowego przeprowadzonego w lutym 2022 r. na zlecenie Fundacji Think! i Fundacji Citi Handlowy im. L. Kronenberga*, Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Wiedzy Think!, Warszawa 2022.

Powyższe wyniki dotyczą co prawda całego społeczeństwa, ale po uwzględnieniu niższych zarobków osób młodych, przy zwiększonych kosztach utrzymania w związku z koniecznością spłaty kredytu hipotecznego zaciągniętego na zakup nieruchomości oraz częstsze (w porów-

³⁸ K. Sekścińska, *Postawy Polaków wobec finansów 2022. Raport z badania ilościowego przeprowadzonego w lutym 2022 r. na zlecenie Fundacji Think! i Fundacji Citi Handlowy im. L. Kronenberga*, Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Wiedzy Think!, Warszawa 2022.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

naniu z osobami starszymi)⁴¹ preferowanie przez tę grupę bieżącej konsumpcji należy przypuszczać, że odsetek osób młodych odkładających na starość jest znacznie niższy niż ten dla ogółu społeczeństwa.

Cele finansowe i odpowiedniość planowania emerytalnego młodych Polaków

Zachowania oszczędnościowe zależą m.in. od poziomu alfabetyzacji finansowej jednostek, czyli wiedzy finansowej i umiejętności jej zastosowania w praktyce, doświadczeń na rynku finansowym, kompetencji i nawyków. W dalszej części opracowania przeprowadzono analizę postaw z jednej strony osób młodych, a z drugiej – osób starszych w obszarze oszczędzania i przygotowania emerytalnego. Oparto się na mikrodanych przedstawionych w badaniu *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy* (dalej: badanie OECD/INFE 2020)⁴². Badanie miało szerszy, międzynarodowy charakter i obejmowało 26 państw (w tym 12 państw OECD) z trzech kontynentów (Azja, Europa, Ameryka Łacińska). Pytania zawarte w kwestionariuszu dotyczyły szerokiego spektrum zagadnień, m.in. planowania finansowego, zarządzania finansami, wyboru produktów finansowych, a w metryczce – socjodemograficznych cech respondentów. Zgodnie z instrukcją dołączoną do kwestionariusza minimalna próba badawcza miała wynieść 1000 osób. Ankietowanie w każdym z państw miało odbywać się drogą telefoniczną bądź e-mailową. W Polsce badanie przeprowadzono na statystycznie reprezentatywnej ogólnopolskiej próbie⁴³ 1000 osób w wieku od 18 do 79 lat⁴⁴. Zastosowano metodę badań ilościowych – standaryzowany wywiad bezpośredni z respondentami z wykorzystaniem urządzenia mobilnego (CAPI). Organem nadzorującym przebieg badania w Polsce był Narodowy Bank Polski, natomiast agencją przeprowadzającą wywiad – Centrum Badań Marketingowych INDICATOR Sp. z o.o. Na potrzeby niniejszego opracowania w analizach dotyczących zachowań finansowych młodych dorosłych w Polsce skorzystano z wybranych pytań zawartych w kwestionariuszu OECD/INFE 2020.

Z danych przedstawionych w tabeli 2, charakteryzujących mieszkańców Polski biorących udział w badaniu OECD/INFE 2020, wynika, że po uwzględnieniu poszczególnych kategorii zmiennych największy odsetek wśród badanych stanowiły kobiety, osoby w wieku 60 lat i więcej, z wykształceniem średnim, zamieszkujące na wsi, z przeciętnym miesięcznym dochodem netto w gospodarstwie domowym zawierającym się w przedziale od 2950 zł do 4850 zł oraz

41 L.M. Koran *et al.*, *Estimated Prevalence of Compulsive Buying Behavior in the United States*, „American Journal of Psychiatry” 2006, nr 163, s. 1806–1812, <https://doi.org/10.1176/ajp.2006.163.10.1806>.

42 W tym miejscu autorki pragną podziękować OECD za udostępnienie bazy danych jednostkowych, bez której byłoby niemożliwe przeprowadzenie analizy prezentowanej w tej części artykułu. OECD, *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*, OECD Publishing, Paris 2020, <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy.pdf> [dostęp: 14 września 2023 r.].

43 Dobór próby losowo-kwotowy. *Prezentacja z badania kompetencji i wiedzy finansowej Polaków w ramach międzynarodowego projektu OECD/INFE*, Narodowy Bank Polski, Warszawa 2020, s. 3.

44 OECD, *Financial Literacy in Poland: Relevance, Evidence and Provision*, OECD Publishing, Paris 2022, s. 44, <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/financial-literacy-poland> [dostęp: 13 września 2023 r.].

Tabela 2. Charakterystyka ogółu próby badawczej

Zmienna	Kategoria	N	%
Płeć	Kobiety	514	51,4
	Mężczyźni	486	48,6
Wiek	18–29 lat	181	18,1
	30–39 lat	208	20,8
	40–49 lat	186	18,6
	50–59 lat	157	15,7
	60 lat i więcej	268	26,8
Wykształcenie	Co najwyżej podstawowe	57	5,7
	Gimnazjalne/zawodowe	235	23,6
	Średnie	449	45,1
	Wyższe	254	25,5
Miejsce zamieszkania	Wieś / obszar wiejski (do 3 tys. mieszkańców)	364	36,6
	Miasto (3 tys. – 15 tys. mieszkańców)	143	14,4
	Miasto (15 tys. – 100 tys. mieszkańców)	210	21,1
	Miasto (100 tys. – 1 mln mieszkańców)	223	22,4
	Miasto (pow. 1 mln mieszkańców)	54	5,4
Przeciętny miesięczny dochód netto w gospodarstwie domowym*	Do 2950 zł	198	19,8
	2950 zł – 4850 zł	329	32,9
	4850 zł i więcej	304	30,4
	Nie wiem	15	1,5
	Odmowa odpowiedzi	154	15,4
Liczba osób dorosłych w gospodarstwie domowym (wraz z respondentem)	1	13	1,5
	2	639	75,7
	3	116	13,7
	4	56	6,6
	5	15	1,8
	6	4	0,5
	7	1	0,1

* Z dalszych analiz wykluczono odpowiedzi „nie wiem” oraz „odmowa odpowiedzi”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania: OECD, *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*, OECD Publishing, Paris 2020, <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy.pdf> [dostęp: 14 września 2023 r.].

wchodzące w skład gospodarstw domowych, w których poza nimi jest jeszcze jedna osoba dorosła. Osoby młode stanowiły 18,1% ogółu respondentów.

W tabeli 3 przedstawiono charakterystykę wyłącznie grupy osób młodych, tj. w wieku 18–29 lat, wchodzących w skład reprezentatywnej próby.

Struktura badanych osób młodych przedstawia się podobnie, jak w przypadku ogółu próby badawczej, z tym że wśród osób młodych nieznacznie więcej było mężczyzn (50,8% ogółu osób w wieku 18–29 lat), a w ogólnej próbie więcej było kobiet. Ponadto w grupie wiekowej 18–29 lat dominował przeciętny dochód netto w gospodarstwie domowym respondentów⁴⁵ na poziomie 4850 zł i więcej⁴⁶ (34,9%), a w przypadku ogółu badanych najczęściej mieścił się on w przedziale 2950–4850 zł (32,9%).

⁴⁵ Pytanie nie dotyczy zatem indywidualnego dochodu netto respondenta.

⁴⁶ Należy zaznaczyć, że najwyższy przeciętny miesięczny dochód netto w gospodarstwie domowym respondentów (tj. 4850 zł i więcej) był wskazywany jako najczęściej występujący w trzech pierwszych grupach

Tabela 3. Charakterystyka respondentów w wieku 18–29 lat

Zmienna	Kategoria	N	%
Płeć	Kobiety	89	49,2
	Mężczyźni	92	50,8
Wykształcenie	Wyższe	55	30,4
	Średnie	104	57,5
	Gimnazjalne/zawodowe	18	9,9
	Co najwyżej podstawowe	4	2,2
Miejsce zamieszkania	Wieś/obszar wiejski (do 3 tys. mieszkańców)	59	32,8
	Miasto (3 tys. – 15 tys. mieszkańców)	28	15,6
	Miasto (15 tys. – 100 tys. mieszkańców)	39	21,7
	Miasto (100 tys. – 1 mln mieszkańców)	44	24,4
	Miasto (pow. 1 mln mieszkańców)	10	5,6
Przeciętny miesięczny dochód netto w gospodarstwie domowym*	Do 2950 zł	24	13,2
	2950 zł – 4850 zł	53	29,3
	4850 zł i więcej	63	34,9
	Nie wiem	8	4,4
	Odmowa odpowiedzi	33	18,2
Liczba osób dorosłych w gospodarstwie domowym (wraz z respondentem)	1	3	1,8
	2	86	52,1
	3	44	26,7
	4	25	15,2
	5	6	3,6
	6	1	0,6

* Z dalszych analiz wykluczono odpowiedzi „nie wiem” oraz „odmowa odpowiedzi”.

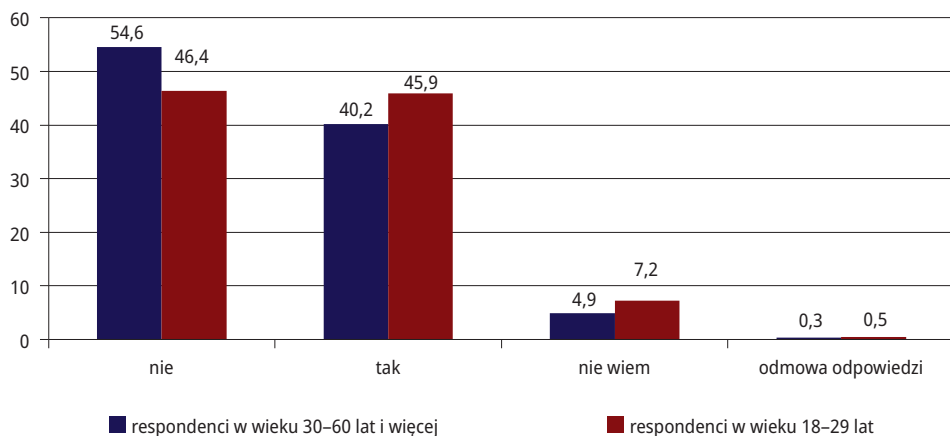
Źródło: opracowanie własne na podstawie badania OECD/INFE 2020.

W zakresie oszczędzania na starość istotne jest planowanie finansowe, z którym wiąże się stawianie przed sobą celów finansowych. Respondentów zapytano, czy takie cele wyznaczają. Strukturę odpowiedzi, w podziale na ogół respondentów i respondentów w wieku 18–29 lat, przedstawiono na wykresie 6.

Z badań wynika, że wśród osób młodych mniejszy odsetek stwierdza, że nie wyznacza sobie celów finansowych, a tym samym stawia przed sobą cele finansowe większy odsetek osób młodych niż osób starszych. Istotne jest jednak sprawdzenie, jak rozkład odpowiedzi wygląda w poszczególnych grupach wieku powyżej 18–29 lat.

Na kolejnym etapie analizy zbadano, czy istnieje istotna statystycznie zależność między odpowiedzią na pytanie, czy respondenci mają cele finansowe, a poszczególnymi przedziałami wieku pytaných osób. Wykluczono zatem odpowiedzi „nie wiem” oraz „odmowa odpowiedzi” i pozostawiono wyłącznie odpowiedzi „tak” i „nie”. W tabeli 4 przedstawiono rozkład wskaźnik badanych w tym zakresie.

wieku: wśród osób w przedziale 18–29 lat wskazało na niego 34,9% badanych, a w kolejnych grupach, tj. 30–39 lat – 43,3% oraz w przypadku osób w wieku 40–49 lat – 44,6%. Osoby w wieku 50–59 lat najczęściej wskazywały, że dochód netto ich gospodarstwa domowego mieści się w przedziale 2950–4850 zł (41,4%), a w przypadku osób w wieku co najmniej 60 lat najczęściej jest niższy od 2950 zł (39,2%).

Wykres 6. Odpowiedzi respondentów na pytanie, czy wyznaczają sobie cele finansowe (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania OECD/INFE 2020.

Tabela 4. Wyznaczanie celów finansowych według wieku (w %)

Odpowiedź	Wiek				
	18–29 lat	30–39 lat	40–49 lat	50–59 lat	60 lat i więcej
Tak	49,7	59,7	57,3	32,9	24,4
Nie	50,3	40,3	42,7	67,1	75,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania OECD/INFE 2020.

Z przeprowadzonego testu niezależności chi-kwadrat Pearsona ($\chi^2 = 82,178$, $p < 0,001$, $N = 943$) wynika, że istnieje istotny statystycznie związek między wiekiem respondenta a faktem wyznaczania przez niego planów finansowych. Po uwzględnieniu bardziej szczegółowego podziału na grupy wieku z danych przedstawionych w tabeli 4 jasno wynika, że cele finansowe wyznaczają sobie przede wszystkim osoby w wieku średnim, tj. 30–39 lat (59,7%) oraz 40–49 lat (57,3%), a dopiero w następnej kolejności osoby młode (49,7%).

W toku badań stwierdzono ponadto, że podczas gdy na planowanie finansowe osób młodych nie mają wpływu płeć, wykształcenie, miejsce zamieszkania, dochód netto w gospodarstwie domowym czy liczba osób dorosłych w gospodarstwie domowym respondenta, w przypadku osób w wieku 30–60 lat i więcej istotne statystycznie okazały się takie zmienne, jak poziom wykształcenia ($\chi^2 = 74,997$, $V\text{-Craméra} = 0,331$, $p < 0,001$, $N = 773$) i dochód netto ($\chi^2 = 31,625$, $V\text{-Craméra} = 0,219$, $p < 0,001$, $N = 658$). W tabeli 5 przedstawiono rozkład odpowiedzi respondentów w wieku powyżej 29 lat na pytanie, czy wyznaczają cele finansowe, w zależności od ich poziomu wykształcenia oraz dochodu netto w ich gospodarstwach domowych.

Tabela 5. Odpowiedzi respondentów w wieku 30 lat i więcej na pytanie, czy wyznaczają cele finansowe, w zależności od wykształcenia i dochodu netto w ich gospodarstwach domowych (w %)

Odpowiedź	Wykształcenie				Dochód netto		
	Podstawowe	Gimnazjalne/zawodowe	Średnie	Wyższe	Do 2950 zł	2950–4850 zł	4850 zł i więcej
Tak	19,2	23,9	45,0	63,4	22,2	38,8	50,4
Nie	80,8	76,1	55,0	36,6	77,7	61,2	49,6

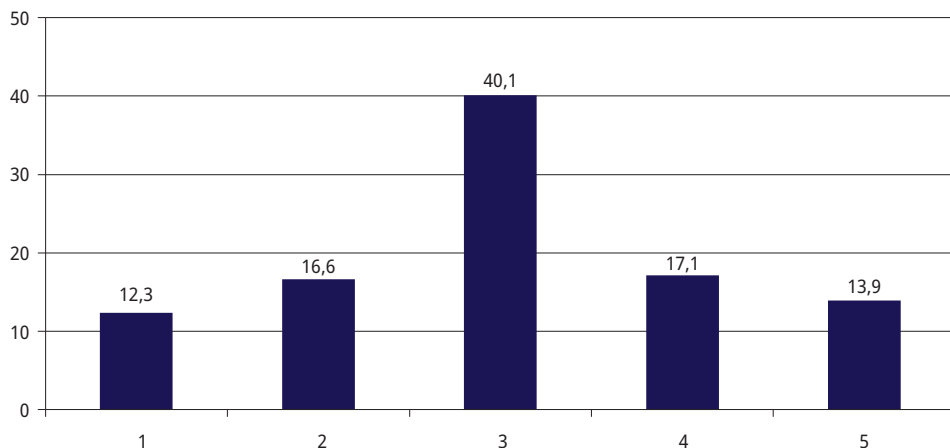
Źródło: opracowanie własne na podstawie badania OECD/INFE 2020.

Z przeprowadzonych analiz wynikają dwa zasadnicze wnioski. Po pierwsze, im wyższy poziom wykształcenia oraz zamożności gospodarstwa domowego respondenta, tym większy jest odsetek osób stawiających przed sobą cele finansowe. Po drugie, te dwie zmienne miały wpływ na planowanie finansowe jedynie wśród osób w wieku powyżej 29 lat. Wśród osób młodych żadna z analizowanych cech socjodemograficznych nie miała wpływu na ich zachowania finansowe w tym zakresie. To, czy osoby w wieku 18–29 lat wyznaczają cele finansowe, nie jest uwarunkowane pcią, wykształceniem, miejscem zamieszkania respondenta ani liczbą osób dorosłych i dochodem netto w jego gospodarstwie domowym.

Warunkiem dobrej sytuacji finansowej na emeryturze jest odpowiednie przygotowanie emerytalne. Pewność emerytalna, rozumiana jako odpowiedź na pytanie: „Na ile jesteś pewny, że Twoje planowanie finansowe w celu zabezpieczenia finansowego na emeryturę jest odpowiednie?”, była mierzona w skali od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało „bardzo pewny”, a 5 – „w ogóle niepewny”. Wyniki odpowiedzi na to pytanie, tak jak to zostało zakodowane w oryginalnej bazie danych OECD, w dalszej części opracowania nazwano „pewnością emerytalną”. Z analiz wykluczono osoby, które nie potrafiły odpowiedzieć na to pytanie („nie wiem”), odmówiły na nie odpowiedzi bądź nie podjęły jeszcze żadnych kroków w zakresie planowania emerytalnego. Stąd liczba respondentów branych pod uwagę wyniosła 889 wobec 1000 ogółu respondentów biorących udział w badaniu OECD/INFE 2020 w Polsce. Za zadowalające można jednak uznać to, że 88,9% ankieterowanych Polaków stwierdziło, że zaczęło planowanie emerytalne, jednakże odsetek odpowiedzi na pytanie, na ile są pewni, czy jest ono odpowiednie, był różny dla różnych poziomów pewności emerytalnej (wykres 7).

Mediana poziomu pewności emerytalnej wśród ogółu badanych mieszkańców Polski wyniosła 3,0. Największy odsetek respondentów zadeklarował poziom swojej pewności emerytalnej na poziomie 3 (40,1%), natomiast najmniejszy na poziomie 1 (12,3%) oraz na poziomie 5 (13,9%).

W celu zbadania, czy istnieją istotne statystycznie różnice między grupami wieku a ich pewnością, że odpowiednio planują zabezpieczenie finansowe na okres swojej starości, przeprowadzono test H Kruskala-Wallisa. Z badań wynika, że istnieją istotne statystycznie różnice w zakresie pewności emerytalnej między grupami wieku (dla $p < 0,05$).

Wykres 7. Odsetek respondentów deklarujących poziom swojej pewności emerytalnej (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania OECD/INFE 2020.

Tabela 6. Testowanie zależności między pewnością emerytalną a grupami wieku (test H Kruskala-Wallisa)

	Wiek	N	Średnie rangi	Średnia	Min.	Maks.
Pewność emerytalna w grupach wieku	18–29 lat	141	532,52	3,46	1	5
	30–39 lat	189	471,39	3,18	1	5
	40–49 lat	174	489,56	3,24	1	5
	50–59 lat	148	427,78	2,97	1	5
	60 lat i więcej	237	351,86	2,57	1	5
N	889					
H	58,482					
df	4					
p	< 0,001					

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania OECD/INFE 2020.

Osoby młode charakteryzują się najniższym poziomem pewności (średnia wynosząca 3,46), natomiast osoby najstarsze – najwyższym (średnia – 2,57).

W dalszym kroku, w celu zbadania różnic konkretnie pomiędzy grupą osób młodych (w wieku do 29 lat) a poszczególnymi innymi grupami wieku, przeprowadzono test U Manna-Whitneya (tabela 7).

Z danych przedstawionych w tabeli 7 wynika, że występują istotne statystycznie różnice w zakresie pewności emerytalnej (dla $p < 0,05$) między osobami w wieku 18–29 lat a wszystkimi innymi grupami wieku, poza osobami w wieku 40–49 lat. Nie stwierdzono bowiem istotnych statystycznie różnic w zakresie przygotowania emerytalnego między osobami z tej grupy wiekowej a osobami młodymi.

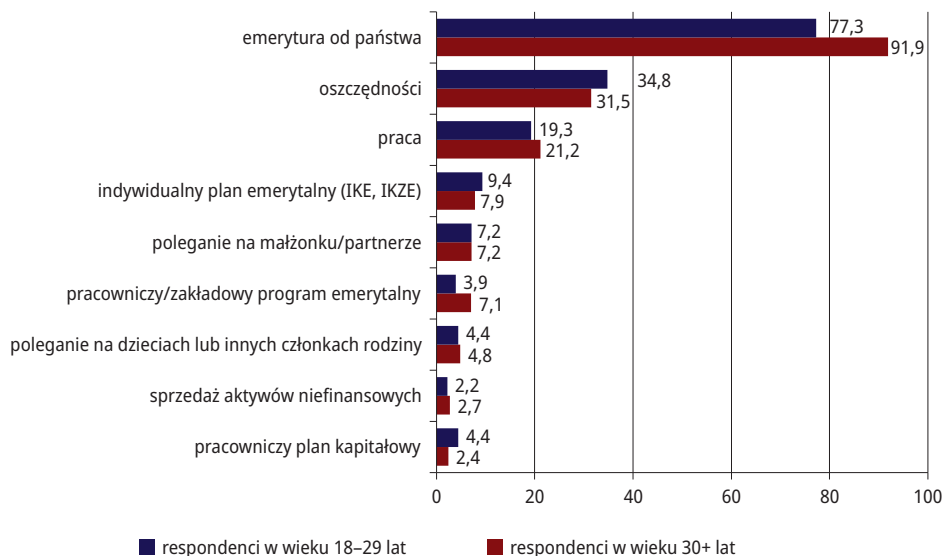
Tabela 7. Wyniki testu U Manna-Whitneya dla zbadania różnic w poziomie pewności emerytalnej w poszczególnych grupach wieku

Wyszczególnienie	N	U	p
18–29 lat vs 30–39 lat	330	11474,500	0,023
18–29 lat vs 40–49 lat	315	10870,000	0,068
18–29 lat vs 50–59 lat	289	7853,500	<0,001
18–29 lat vs 60 lat i więcej	378	10195,000	<0,001

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania OECD/INFE 2020.

W dalszym kroku pogłębiono analizy dotyczące pewności emerytalnej w celu zbadania, czy istnieją istotne statystycznie różnice w tym zakresie między młodymi kobietami i młodymi mężczyznami. Przeprowadzony test U Manna-Whitneya dowodzi, że nie ma takich różnic między płciami ($U = 2199,000$, $p = 0,219$, $N = 141$). Kobiety i mężczyźni będący w wieku 18–29 lat podobnie stwierdzają, że odpowiednio planują swoją przyszłość finansową na emeryturze. W toku analizy przygotowania emerytalnego młodych dorosłych w kontekście wielkości dochodów netto w ich gospodarstwach oraz ich miejsca zamieszkania na podstawie testu H Kruskala-Wallisa nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w tym zakresie. Niezależnie od tego, jaki jest miesięczny dochód netto w gospodarstwie domowym młodego respondenta ($H = 4,160$, $p = 0,125$, $N = 111$) oraz czy młodzi respondenci mieszkają na wsi czy w mieście (o różnej wielkości), podobnie oceniają poziom swojej pewności emerytalnej ($H = 3,992$, $p = 0,407$, $N = 140$). Bez znaczenia, na podstawie testu korelacji rang Spearmana ($r = 0,111$, $p = 0,218$), okazała się również liczba osób dorosłych w gospodarstwie domowym respondenta w wieku 18–29 lat. Ciekawy wniosek płynie z testowania zależności między wykształceniem respondenta na podstawie analizy ogółu respondentów oraz respondentów wyłącznie w wieku 18–29 lat. Podczas gdy dla ogółu badanych (próba ogólna) stwierdzono, że istnieje istotna statystycznie zależność między poziomem wykształcenia a ich pewnością emerytalną ($H = 29,187$, $p < 0,001$, $N = 886$), takiej statystycznie istotnej zależności nie zaobserwowano w przypadku wyłącznie osób młodych. Oznacza to, że nie stwierdza się różnic w tym, jak swoją pewność emerytalną określają osoby młode o różnym poziomie wykształcenia ($H = 0,378$, $p = 0,945$, $N = 141$).

Na podstawie powyższych analiz dotyczących pewności emerytalnej można stwierdzić, że w porównaniu z osobami ze starszych grup wiekowych osoby młode bardziej optymistycznie i stosunkowo lepiej oceniają swoje działania w zakresie planowania emerytalnego na okres po zaprzestaniu aktywności zawodowej. W miarę zbliżania się do wieku emerytalnego pewność co do dobrego przygotowania na emeryturę wyraźnie się obniża. Jedynie osoby w wieku 40–49 lat, podobnie jak młodzi dorośli, charakteryzują się wyższą w stosunku do innych grup wiekowych pewnością emerytalną. Niemniej średni poziom pewności emerytalnej dla osób w wieku 18–29 lat (3,46) był i tak wyższy niż wśród osób w wieku 40–49 lat (3,24). Poziom pewności emerytalnej osób młodych nie zależy od płci, miejsca zamieszkania, poziomu wykształcenia ani liczby osób dorosłych, z którymi respondent pozostaje we wspólnym gospodarstwie domowym.

Wykres 8. Oczekiwane źródła dochodów po osiągnięciu wieku emerytalnego (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania OECD/INFE 2020.

Różnice między osobami młodymi a resztą respondentów w zakresie zabezpieczenia emerytalnego są również widoczne w odniesieniu do tego, z czego ich zdaniem będą żyć po osiągnięciu wieku emerytalnego. Badani mieli możliwość wskazania kilku odpowiedzi (wykres 8).

Zaprezentowane na wykresie 8 dane wskazują, że respondenci w okresie starości zamierzają przede wszystkim utrzymywać się ze środków z bazowego systemu emerytalnego, a w znacznie mniejszym zakresie – z oszczędności z okresu aktywności zawodowej. Jedynie niemal co piąty respondent stwierdza, że zamierza pracować na emeryturze. Osoby w wieku 18–29 lat dużo rzadziej niż osoby starsze wskazują, że jednym z ich źródeł utrzymania na emeryturze będzie emerytura „państwowa” (różnica sięga aż 14,6 p.p.), co może świadczyć o tym, że osoby młodsze w zdecydowanie mniejszym stopniu ufają bazowemu zabezpieczeniu emerytalnemu. Osoby w wieku 18–29 lat nieznacznie częściej wskazują z kolei, że będą polegać na własnych oszczędnościach (różnica na poziomie 3,3 p.p.), indywidualnym planie emerytalnym (różnica na poziomie 1,5 p.p.) i nowo wprowadzonym pracowniczym planie kapitałowym (różnica na poziomie 2,0 p.p.). Osoby zarówno młodsze, jak i starsze w podobnym i znikomym stopniu wskazują, że będą polegać na wsparciu dzieci bądź innych członków rodziny, co może mieć związek z obniżającym się wskaźnikiem dzietności w Polsce. Zaskakujące jest również to, że osoby młode, mimo potencjalnie szeroko dostępnej informacji, że stopa zastąpienia z publicznego systemu emerytalnego jest coraz niższa i aby ją podwyższyć, należy wydłużać aktywność zawodową, w mniejszym stopniu niż osoby starsze wskazują, że zamierzają kontynuować pracę zawodową po osiągnięciu minimalnego wieku emerytalnego.

Podsumowanie

Osoby młode są szczególnie zagrożone ryzykiem nieadekwatnych do potrzeb dochodów na emeryturze ze względu na niższe zarobki, okresy przerwy w zatrudnieniu oraz dłuższe okresy wykonywania pracy na podstawie umów nieobjętych obowiązkiem opłacania składek emerytalnych. Pomimo tego nie starają się uzupełnić spodziewanej luki emerytalnej i jedynie w niewielkim stopniu uczestniczą w dodatkowych planach emerytalnych. Zainteresowanie osób w wieku do 30 lat rozwiązaniami dodatkowymi, pomimo licznych zachęt podatkowych, wciąż maleje. Wyjątkiem są pracownicze plany kapitałowe, które opierają się na automatycznym zapisie pracowników do programu oraz oferują współfinansowanie składek przez pracodawców, a także regularne dopłaty z budżetu państwa. Przyczyn takiej sytuacji należy szukać nie tylko w samym systemie emerytalnym, chociaż jego charakterystyka i zasady uczestnictwa są punktem wyjścia do podejmowania przez osoby młode innych aktywności w zakresie zabezpieczenia emerytalnego. Pewną rolę odgrywają także poziom dochodów, poziom wiedzy i kompetencji finansowych oraz przezorność emerytalna.

Z przeprowadzonych badań wynika, że osoby młode częściej niż osoby starsze stawiają sobie cele finansowe oraz bardziej optymistycznie i stosunkowo lepiej oceniają swoje działania w zakresie planowania emerytalnego na okres po zaprzestaniu aktywności zawodowej. Wraz z wiekiem wyraźnie obniża się poziom pewności co do dobrego przygotowania na emeryturę, co może też być skutkiem regularnego otrzymywania informacji o wysokości prognozowanego świadczenia emerytalnego wraz ze zbliżaniem się do emerytury.

Osoby młode rzadziej deklarują, że po zakończeniu aktywności zawodowej będą się utrzymywać z emerytury państwowej, co może świadczyć o braku zaufania do publicznego systemu emerytalnego. Planują jednak bardziej polegać na własnych oszczędnościach i dodatkowym zabezpieczeniu emerytalnym, ale nie potwierdzają tego dane o poziomie uczestnictwa w indywidualnych i grupowych planach emerytalnych. Być może oszczędzanie na emeryturę jest dla nich jeszcze zadaniem, które pozostaje w sferze planowania, a na którego realizację przyjdzie czas w kolejnych latach. Niepokoić natomiast może to, że najmłodsza grupa uczestników systemu emerytalnego nie zamierza kontynuować pracy zawodowej po osiągnięciu minimalnego wieku emerytalnego ani wypracowywać w ten sposób wyższych świadczeń emerytalnych.

Bibliografia

- Ando A., Modigliani F., *The „Life Cycle” Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests*, „The American Economic Review” 1963, t. 53, nr 1, cz. 1.
- Artwińska A., Mroziak A., *O pokoleniach z perspektywy niemieckiej*, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, <https://doi.org/10.18318/td.2016.1.16>.
- Barczykowska A., Pawełek K., *Pokolenia wobec pandemii COVID-19*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2021, t. 40, nr 4, <https://doi.org/10.17951/lrp.2021.40.4.25-42>.
- Blake D., *Nudges and Networks: How to Use Behavioural Economics to Improve the Life Cycle Savings-Consumption Balance*, „Journal of Risk and Financial Management” 2017, t. 15, nr 5, <https://doi.org/10.3390/jrfm15050217>.

- Bryan M., Lloyd J., *Who Saves for Retirement? 2: Eligible Non savers*, Institute for Social and Economic Research, London 2014.
- Buchholtz S., Chłoń-Domińczak A., Góra M., *The Polish NDC Scheme: Success in the Face of Adversity, Social Protection and Jobs*, „World Bank Discussion Paper” 2019, nr 1904.
- Chirkowska-Smolak T., Grobelny J., *Przemiany współczesnego rynku pracy – w stronę niepewności [w:] Człowiek na rynku pracy. Wyzwania i zagrożenia*, red. T. Chirkowska-Smolak, J. Grobelny, Wydawnictwo Libron, Kraków 2015.
- Chybalski F., *Skuteczność i efektywność systemu emerytalnego. Koncepcja analizy i próba pomiaru*, „Zeszyty Naukowe” 2012, nr 1111.
- Cwynar A., *Financial Literacy, Behaviour and Well-Being of Millennials in Poland Compared to Previous Generations: The Insights from Three Large-Scale Surveys*, „Review of Economic Perspectives” 2020, t. 20, nr 3, <https://doi.org/10.2478/revecp-2020-0015>.
- Diepstraten I., Ester P., Vinken H., *Talkin' 'Bout My Generation. Ego and Alter Images of Generations in the Netherlands. The Netherlands*, „Journal of Social Science” 1999, t. 35, nr 2, <http://henkvinken.nl/wp-content/uploads/2019/09/talkingboutmygeneration.pdf>.
- Foster L., *„I might not live that long!” A Study of Young Women's Pension Planning in the United Kingdom*, „Social Policy and Administration” 2012, t. 46, nr 7, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2012.00854.x>.
- Friedman M.A., *Theory of Consumption Function*. Princeton, Princeton University Press, New York 1957.
- Góra M., Palmer E., *NDC: The Generic Old-Age Pension Scheme [w:] Progress and Challenges of Nonfinancial Defined Contribution Pension Schemes*, t. 1, *Addressing Marginalization, Polarization, and the Labor Market*, red. R. Holzmann, E. Palmer, R. Palacios, S. Sacchi, World Bank, Washington 2019, https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1453-2_ch8.
- Komisja Nadzoru Finansowego, *Indywidualne konta emerytalne oraz indywidualne konta zabezpieczenia emerytalnego w 2017 roku*, Warszawa 2018.
- Komisja Nadzoru Finansowego, *Informacje o IKZE według stanu na 31 grudnia 2022 roku*, Warszawa 2023.
- Komisja Nadzoru Finansowego, *Pracownicze programy emerytalne w 2012 roku*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2013.
- Komisja Nadzoru Finansowego, *Raport o stanie rynku emerytalnego w Polsce na koniec 2022 r.*, Warszawa 2023, https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Informacja_o_stanie_rynk_u_emerytalnego_w_Polsce_na_koniec_2022_r_83313.pdf.
- Koran L.M., Faber R.J., Aboujaoude E., Large M.D., Serpe R.T., *Estimated Prevalence of Compulsive Buying Behavior in the United States*, „American Journal of Psychiatry” 2006, nr 163, <https://doi.org/10.1176/ajp.2006.163.10.1806>.
- Kotecha M., Kinsella R., Arthur S., *Research on Predictions of Income in Retirement*, „DWP Working Paper” 2010, nr 87.
- KPMG, *Analiza stanu obecnego i rekomendacje usprawnień*, Warszawa 2017, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pl/pdf/2017/02/pl-Raport-KPMG-Wyzwania-w-zakresie-aktywizacji-zawodowej-osob-mlodych.pdf>.
- Mannheim K., *Problem pokoleń*, tłum. A. Mizińska-Kleczkowska, „Colloquia Communia” 1992/1993, nr 1/12.
- Modigliani F., *The Life Cycle Hypothesis of Saving, The Demand for Wealth and the Supply of Capital*, „Social Research” 1966, t. 33, nr 2 [Essays in Economic Theory in Honor of Adolph Lowe and Hans Neisser].
- OECD, *Financial Literacy in Poland: Relevance, Evidence and Provision*, OECD Publishing, Paris 2022, <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/financial-literacy-poland>.

- OECD, *OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies*, OECD Publishing, Paris 2016.
- OECD, *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*, OECD Publishing, Paris 2020, <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy.pdf>.
- Owczarek J., *Druga fala reform emerytalnych w świetle zmodyfikowanej wielofilarowej koncepcji Banku Światowego*, „Rozprawy Ubezpieczeniowe” 2011, nr 1(10), <http://hdl.handle.net/20.500.12182/944>.
- PFR Portal PPK, „Biuletyn Miesięczny Pracowniczych Planów Kapitałowych” 2022, nr 1(3), <https://www.mojeppk.pl/pliki/repozytorium-plikow/materialy-do-pobrania/pdf/Biuletyn-PPK-01-2022.pdf>.
- PFR Portal PPK, „Biuletyn Miesięczny Pracowniczych Planów Kapitałowych” 2023, nr 1(15), <https://www.mojeppk.pl/pliki/repozytorium-plikow/materialy-do-pobrania/pdf/Biuletyn-PPK-1-2023.pdf>.
- Pieńkowska-Kamieniecka S., Rutecka-Góra J., Kowalczyk-Rólczyńska P., Hadryan M., *Readability, Efficiency and Costliness of Individual Retirement Products in Poland*, „Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy” 2021, t. 16, nr 1, <https://doi.org/10.24136/eq.2021.002>.
- Pokolenie*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pokolenie;3959194>.
- Potocki P., *Sytuacja osób młodych na rynku pracy w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Opinie i Ekspertyzy” 2021, nr 374, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6189/plik/oe-374.pdf>.
- Prezentacja z badania kompetencji i wiedzy finansowej Polaków w ramach międzynarodowego projektu OECD/INFE*, Narodowy Bank Polski, Warszawa 2020.
- Quilgars D., Jones A., Abbott D., *Does Difference Make a Difference in Financial Planning for Risk?*, „Social Policy and Administration” 2008, t. 42, nr 6, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2008.00625.x>.
- Rutecka-Góra J., Bielawska K., Hadryan M., Kowalczyk-Rólczyńska P., Pińkowska-Kamieniecka S., *Zrozumiałość, przejrzystość i efektywność indywidualnych produktów emerytalnych w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2020, <https://doi.org/10.33119/978-83-8030-378-2.2020.202>.
- Sekścińska K., *Postawy Polaków wobec finansów 2022. Raport z badania ilościowego przeprowadzonego w lutym 2022 r. na zlecenie Fundacji Think! i Fundacji Citi Handlowy im. L. Kronenberga*, Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Wiedzy Think!, Warszawa 2022.
- Song C., *Financial Illiteracy and Pension Contributions: A Field Experiment on Compound Interest in China*, „The Review of Financial Studies” 2020, t. 33, nr 2, <https://doi.org/10.1093/rfs/hhz074>.
- Szczepeński M., Ratajczak-Leszczyńska J., Bielawska K., Rutecka-Góra J., Pińkowska-Kamieniecka S., *Poland: A Pension System under Constant (re)Construction [w]: The Evolution of Supplementary Pensions. 25 Years of Pension Reform*, red. J. Kolaczowski, M. Maher, Y. Stevens, J. Werbrouck, Edward Elgar Publishing, London 2023, <https://doi.org/10.4337/9781800372986.00017>.
- Thaler R.H., *From Homo Economicus to Homo Sapiens*, „Journal of Economic Perspectives” 2000, t. 14, nr 1, <https://doi.org/10.1257/jep.14.1.133>.
- Thaler R.H., Benartzi S., *Save More Tomorrow™: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving*, „Journal of Political Economy” 2004, t. 112, nr S1, <https://doi.org/10.1086/380085>.
- Więckowska B., Bijak W., *Wpływ zmiany systemowej na wysokość świadczeń emerytalnych w Polsce*, „Problemy Polityki Społecznej” 2009, nr 12.
- Xie X., Osińska M., Szczepaniak M., *Do Young Generations Save for Retirement? Ensuring Financial Security of Gen Z and Gen Y*, „Journal of Policy Modeling” 2023, t. 45, nr 3, <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2023.05.003>.
- Yao R., Cheng G., *Millennials' Retirement Saving Behavior: Account Ownership and Balance*, „Family and Consumer Sciences Research Journal” 2017, t. 46, nr 2, <https://doi.org/10.1111/fcsr.12241>.

Akty prawne i dokumenty urzędowe

Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 25 marca 2021 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2021, poz. 307).

Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 28 marca 2022 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2022, poz. 372).

Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 27 marca 2023 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2023, poz. 298).

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o indywidualnych kontaktach emerytalnych (Dz.U. nr 116, poz. 1205, w pierwotnej wersji).

Ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z funkcjonowaniem systemu ubezpieczeń społecznych (Dz.U. nr 75, poz. 398).

Ustawa z dnia 6 grudnia 2013 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z określeniem zasad wypłaty emerytur ze środków zgromadzonych w otwartych funduszach emerytalnych (Dz.U. 2013, poz. 1717).

Ustawa z dnia 4 października 2018 r. o pracowniczych planach kapitałowych (Dz.U. 2023, poz. 46).

Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o ogólnopolskim indywidualnym produkcie emerytalnym (Dz.U. 2023, poz. 1843).